

KIS PETRONELLA

A dekadencia útvesztőjébe

Csáth Géza: Sötét örvénybe süllyedek.

Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919



KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

„Ha eljő az idő, hogy meg kell halnom: akkor befecskendezek először 0,02 g morfint. Elszívok egy cigarettát, várok 20 percet, de nem többet. Ezután 3 × 0,06 g morfint. Mire egészen álmos leszek. Ekkor veszem a kloroformosüveget, és egy zsebkendőt. Ezt rákötöm az orromra, a kezeimet pedig bedugom a nadrágszíjam alá szorosan. Ezután olvasok hangosan: 1, 2, 3, 4. Ez elég gyáva halál, de haljon meg bátrabban (egy pisztolylövéssel) az, aki az élettől teljesen megundorodott. Én azonban szeretném és imádnám az életet – és csak azért halok meg, hogy ocsmány szenvedések elől meneküljek.”

A Csáth Géza napló- és egyéb feljegyzéseit tartalmazó, majd hatszáz oldalas kötet az író meglehetősen rövidre szabott életének és pályájának utolsó öt évéről ad számot. Míg az előző sajtó alá rendezett kötet (*Úr volt rajtam a vágy: Naplófeljegyzések és visszaemlékezések: 1906–1914*) főként Csáth aktív alkotói éveinek háttérét tárta fel – ez idő alatt tűnt fel zenekritikusként, felkerült Budapestre, megkezdődtek az orvosi egyetemi tanulmányai, ígéretes karrierje beindulni látszott, és megjelentek az első novelláskötetei, valamint két drámáját is színpadra állították –, a *Sötét örvénybe süllyedek* már az egyre inkább elhatalmasodó ópiumfüggőségének kálváriáját mutatja be, eddig még nem publikált dokumentumokat is felmutatva ebből az időszakból. Korábban az *Életjel* Kiadónál jelentek meg Csáth naplójának részletei (az 1911-es évvel bezárólag), de mivel ez a két kötet viszonylag sok filológiai pontatlanságot és hibás információt tartalmazott, már időszerű volt a szövegek gondozása és sajtó alá rendezése. Az 1912–1913-as évek naplójegyzetei több kiadást is megértek, az 1914–1916-os időszak naplórészleteit és leveleit pedig a *Fej a pohárban* című kötet foglalta magába. A *Sötét örvénybe süllyedek* is az utóbbi kiadásra épül, azonban most olvasható először összegyűjtve ennek a ciklusnak az összes dokumentuma.

Csáth 1910-ben kezdődött ópiumfüggősége az első években még alig volt hatással az alkotói készségeire – látszólag legalábbis. „Azok az írásai, melyek a betegsége kezdő korában jelentek meg, csak nagyon halványan tanúskodnak a változásáról. Még mindig eredetiek és finomak, de a figyelő szemnek már feltűnik, hogy valamiként másnak hatnak. [...] Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységeiből szakadt föl, egyszerre megcsuklott, és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le” – írta Kosztolányi a Nyugatban unokatestvére halála után, és bár ő ugyan felfigyelt ezekre az apró változásokra is, ekkor még senki sem tulajdonított nekik különösebb jelentőséget. A naplórészletekből úgy tűnik, Csáth 1914-ben még a friss házások boldogságával és meghittségével éli mindennapjait. „Boldog este Olgával. Milyen elégtétel és jutalom, hogy annyi gonosz, rideg, kegyetlen, komisz ember után egy valódi nemes szívet, jó lelket találtam” – írja. Ám beköszönt valami, ami évekre feldúlja – ekkor még önmagához képest kiegyensúlyozott – lelkivilágát: az első világháború, aminek borzalmaiban orvosként kellett helytállnia. Az állandó készenlét, a kiszámíthatatlanság, a sebesültek szenvedésének és nyomorúságának látványa már az első aktívabb napokban kezdi felőrölni idegrendszerét és szokásait: „A csapat a képzeletemben lassan, csüggedten vánszorgott; mindenki ugyanazon a helyen, ahol most állott, csak az elesettek hiányoztak. Itt-ott 20–30 lépésnyi hézag volt, amelyben csak az elesettek lelkei masíroztak láthatatlanul.” Nem tud aludni, nem képes kikapcsolni, ezért fokozatosan növeli ópiumadagjait. Naplójában sokat latolgatja a háborúban részt vevő országok esélyeit a győzelemre és a bukásra, ahogyan a harcok várható végét is újra és újra igyekszik megjósolni.

Csáth már függősége előtt is állandó jelleggel (de persze főként orvosi tanulmányai megkezdésétől) megfigyelte és diagnosztizálta önmagát. Hipochonder képzeiteiben hol tbc-snek (ezt elmélete szerint anyja révén kaphatta), hol maláriásnak, hol pedig luesszel fertőzöttnek hitte magát, de az ópiumhasználatot is a tüdővészttől való félelmében kezdte el. Édesanyja ugyanis ebben halt meg, amikor Csáth nyolcéves volt, ez pedig örök nyomot és szorongást hagyott benne. A napló tanúsága szerint anyja halálának évfordulóján rendre fel is idézte azt a bizonyos estét, anyjának tekintetét, érintését (még több mint húsz év elteltével is). Egy lábjegyzetben meg is említi a szerkesztők, hogy az író az 5-ös számot rendkívül baljósna hitte, és szinte rettegett tőle – ennek oka a megjegyzésből nem derül ki, számomra azonban szinte egyértelmű, hogy ez is anyja halála miatt volt így (február 5-én hunyt el). A szövegekből világossá válik, hogy Csáth úgy érezte, apja is végérvényesen magára hagyta őt, amikor anyja halála után nem sokkal új nőt hozott a házhoz: többször hozza fel tényként, hogy immár nincs apja, akivel szeretettel és bizalmasan beszélhetne, megoszthatná problémáit. Ez minden bizonnyal jelentős szerepet játszott abban, hogy Csáth úgy érezze, elveszítette a biztonságot nyújtó családi háttér minden pillérét, és gyerekként egyedül kell megküzdenie problémájával. Kapcsolatuk később sem javult, pedig Csáth végtelenül ácsingózott az apai szeretet és támogatás után. Talán mindezen félelmeinek és elhagyatottságának köszönhetően vette fejébe azt, hogy neki már úgyis csak néhány éve lehet hátra, ezt az időszakot azonban élvezeteit megsokszorozva fogja leélni, úgy, ahogyan azt *Ópium* című novellájában meg is írta.

Csáth nagyrészt igen pontosan rögzítette naplójában függősége szakaszait, a napi mennyiségek stagnálását vagy változását, ezért a kötet egészén át jól nyomon követhető, hogyan alakultak a fogyasztási szokásai, sokszor mérleget is készített hozzájuk. Ekkor még 0,30–0,40 g körül alakultak napi adagjai (általában négy részre bontva). Amikor ennél nagyobb mennyiséget használt, érezte, hogy csökkentenie kell, és ezt általában meg is tudta tenni kisebb-nagyobb nehézségek árán. Sokszor valóban tesztelte, milyen hatást vált ki az egyes adagok minimális csökkentése vagy növelése, és összegzésképp levonta a tanulságokat: például 0,08 g pantopon jól tett az étvágyának és az emésztésnek, de 0,06 g pantopon 0,04 morfinnal kombinálva már nyugtalanságot és zavaros álmokat eredményezett. Megállapította, hogy a rendszeres használó csak akkor érezheti jól magát, ha mindig csökkent vagy növel valamennyit az adagjain – a stagnálás semmiképpen sem kivitelezhető, mert túltengést és depresszív érzéseket okoz. Vizsgálata során azt is kikapasztalta, mikor kell aludnia és dolgoznia két adag között, hogy ne jelentkezzen idő előtt a morfiúmérség. Feljegyzéseiből jól rekonstruálható, hogy adagjai a világháború kitorésének első hónapjaiban nőttek meg ugrászerűen az előző időszakokhoz, évekhez képest – ezek ugyanis olyanná tették őt, amilyen mindig is szeretett volna lenni, ám túlzott érzékenysége sosem tette lehetővé: nyugodtabbá, közönyösebbé. Ahogyan írja: „A M[orfin]istát mintegy kikapcsolt egyénnek érzik a társadalomban, aki nem érzi a közös fájdalmakat, szenvedéseket. Valóban a kontaktus nincs meg annyira. A M[orfin]ista érzései önállóan születnek meg. Nem a mások érzései és gondolatai által szuggerálva, hanem a saját érzései és kombinálásai nyomán. Sokszor egyáltalán nem kapható érzésekre. Ilyenkor olyan, mint egy kellemetlenül érzéketlen, állatian vegetáló lény. Máskor meg túlérzékeny, mint egy paranoiás a rögeszméivel, amik azonban senki mászt nem hatnak meg, nem érdekelnek.”

1917-ben eléri a 0,50 g szerfogyasztást – ekkor még szervezete fizikailag és mentálisan sem bír ezzel a mennyiséggel, így hamar visszavesz belőle. Haja hullik, pulzusa örülten lüktet, fűti a láb, folyamatos hányinger gyötri, képtelen enni és aludni. Alig egy év múlva azonban már azzal kapcsolatban fejezi ki félelmeit, hogy nem tud csökkenteni. 1918 novemberében, a perszónálunió felbomlását övező szerb forrongások idején szinte belebetegszik az állandó készenlétbe, és miután éjszákánként már a revolvért szorongatja kezében, bevezeti a napi hetedik adagot, és szerhasználata sosem látott magasságokban, 0,70 g körül tetőzik. Ekkor kezd tartósan a rabjává válni annak a gondolatnak is, hogy a gyermeke – akinek érkezését évek óta várta, születésénél pedig megfogadta, hogy örökre felhagy minden káros szenvedélyével – talán nem is az övé. Amint ismét csökkenteni tud az adagon, paranoiás félelmei és rögeszméi néhány nap alatt alábbhagynak: a baba minden vonásában önmagát látja. Rosszabb napjain oldalakat ír tele mániákusan azzal, milyen szempontok alapján következett rá, hogy a gyermek nem tőle van: például hogy a második lábujja a leghosszabb, ujjai a tövénél vastagabbak, szemöldöke kissé felfelé kunkorodó, tenyerén a vonalak nem úgy futnak, ahogy neki és Olgának, vagy hogy a kezdeti kancsalsága túl gyorsan elmúlt. A racionálisabb kétélyek közt az is felvetődött Csáthban, vajon mennyi esély van rá, hogy ő morfinistaként tud gyerme-

ket nemzeni. Mindazonáltal nem derült égből villámcsapásszerűen merültek fel benne ezek az agályok: már a feleségével való megismerkedése után gyanakszik rá, hogy Olga kikezdett az ő testvéröccsével, Dezsővel. Később egy datálatlan (de vélhetően utolsó hónapjaiból származó), Kosztolányinak szánt bejegyzésben a morfin megvonásával köti össze féltékenységének enyhülését. Egyszer elgondolkodik annak a lehetőségén is, hogy talán az egész paranoiás rendszert (mind Olga megcsalásaira, mind a gyerekekre vonatkozóan) ő és a morfium építették nyolc éven át, ám ez nem bizonyul tartós állapotnak.

Jól megfigyelhető, hogy ópiumfüggőségének tetőpontra hágásával párhuzamosan hogyan válik egyre erősebbé és bensőségesebbé Csáth Istenbe vetett hite. Az utolsó hónapokat áthatják az imák, a sorozatos könyörgések: úgy érezte, ha van még bármi remény arra, hogy függőségét leküzdje, és megmeneküljön a teljes összeomlástól, az csak Isten áldásának és könyörületeségének lenne köszönhető – saját akaratából és erejéből ez már nem megvalósítható. 1919 elején, elvonókúrája idején már mindenki elleneséget lát, úgy érzi, családja összeesküdött ellene, és végérvényesen magára hagyta őt, még imádott öccse is kegyetlen hozzá, és ebből a szeretetlenségből már tényleg nincs kiút. „A természetet borzasztó fájó módon élvezem. A halálraítelt érzése ez, aki tudja, hogy nemsokára az örök sötétbe merül! [...] Idehoztak, meg nem gondolva azt, hogy itt a halálos ítéletet kell megtudnom. Nem a legborzasztóbb dolog ez!? Nem néztek semmit, nem kérdeztek semmit, a fő volt, hogy megszabaduljanak tőlem. Szegény kis Ilonka, mikor az agybetegsége közeledett – bújtt mindenkire, akitől egy kis szeretetet várhatott. Ölelte, csókolta, magához szorította. Így menekültem én O[lgá]hoz, apához, Dezsőhöz. Mindenki eltaszított, rám unt, elhárított, belém rúgott. Mit tegyek így: élet, becsület, szeretet nélkül.” Ennek okozójaként újra feleségét állítja be, amiért fűvel-fával megcsalta őt, mástól szült gyereket, és nem próbálta eléggé megakadályozni, hogy ő minél inkább a függőség rabja legyen. Sőt, nem hagyta pihenni őt, holott tudta, hogy a megerőltetés nagyobb adagokhoz vezet, és Csáth szerint kezdettől fogva arra ment ki a játék, hogy Olga őt tönkretégye és a halálba hajszolja. Már egyre sűrűbben játszik el a gyilkolás gondolatával is. „Itt vagy gyilkolni, vagy megbolondulni kell a degenerált egyénnek. Én nem tudtam gyilkolni – tehát meg fogok bolondulni” – írja három hónappal azelőtt, hogy Olgát agyonlőtte, és saját életére is az egyetlen megoldást az öngyilkosságban látta. „A jövő május már nem fog nekem virulni” – s valóban igaza lett, négy hónappal később már nem élt.

Színesíti a válogatást a több évet átfogó *Protocolle sexuelle* című rész, amelyben Csáth napról napra, beszámozva feljegyzi szexuális élményei és közösülései minden részletét: kivel, hol, hány órákor, milyen pozícióban, milyen körülmények között, milyen érzésekkel kísérve történt. A kötet további nagy erénye, hogy felvillant számos érdekességet a festő és a zeneszerző Csáthból is – noha ebben az életrészekében már jóval kisebb arányban, mint a korábbiakban. A naplófeljegyzések a szerző rajzaival, ábráival vannak díszítve, és olyan elvetemült, perverz fantáziákról is beszámolnak, mint például *A szent család* című pornográf portréegyüttes elkészítése, ami egy család (szülők és gyerekek a szobalánnyal, a kutyával és a papagájjal) közös szexuális orgiáját ábrázolja. A zeneszerző Csáth alkotásait is őrzik a lapok: kottarészleteket, melyeket ő maga komponált, illetve ezekre vonatkozó terveit és zeneművészeti nézeteit. Megemlíti többek között egy olyan saját szonáta komponálása, amelyet Csáth önéletrajznak szánt „a zeneszerző életének bizonyos egymással korrespondáló eseményeivel és hangulataival”. Meglátása szerint ugyanis efféle programmal minden jól megalkotott szonátának rendelkeznie kell (a *Szonáta pathétique* című novellájának zeneesztétikai háttérében is ez a szemlélet fedezhető fel olyan alkotókra és gondolkodókra hivatkozva, mint Richard Wagner és Schopenhauer). A datálatlan részletek közt – de vélhetően az utolsó hónapokban vagy egy évben keletkezett az írás – található egy *Mit szeretnék még!?* című feljegyzés is, melynek számos pontjában kedvenc zeneműveit, illetve azok még egyszeri meghallgatását említi, elsőként a *Ringet* Wagnertől (mely szintén több novellájának megalkotásában közrejátszott).

Noha forrásjegyzék található a kötet végén, amely az egyes kéziratokat cím szerint rendszerezi, illetve rögzíti jelenlegi lelőhelyüket, érdemes lett volna az imént említett festményekhez, zeneművekhez hasonló alkotásokról is megjegyezni, hogy valóban elkészültek-e, megmaradtak-e a hagyatékban, megtekinthetők-e valahol, egyáltalán van-e ma bármilyen erre vonatkozó információ. Az olvasást viszont nagyban megkönnyíti a csatolt orvosi kifejezések szótára, ahogy az idegen nyelvű (latin, német, francia) naplórészletek, szavak megértését is magyarázatok segítik. A ma már nagyrészt ismeretlennek számító, Csáth által olvasott, korabeli színpadi bemutatókat, filmeket, szö-

vegeket, regényeket is jegyzetek segítik és kísérik: a művek szerzőjének vagy a rendezőnek nevével, pontos címmel, kiadási dátummal. A szerkesztők néhol néhány mondatban kitérnek az adott alkotás akkori jelentőségére, befogadástörténetére is. Az elavult szemantikájú szavakat a ma használatos alakokkal, szinonimával egészítették ki, de a lényegesebbnek vélt, ám kevésbé ismert történelmi eseményekhez, fordulatokhoz is fűztek rövidebb kommentárokat.

Külön rendszerezve a Csáth által használt, többször előforduló kis rajzok, piktogramok, rövidítések jelentését találjuk. Néhálynak a „dekódolásával” azonban a szerkesztők nem tudtak megbirkózni. Ezek közül az „N”-ként használatos anyag neve fontos lett volna: bizonyára valamilyen drogösszetevőről van szó, amelyet Csáth a pantoponnal és a morfínnal említett együtt viszonylag sokszor, főként függősége előrehaladott állapotában. A többi, meg nem fejtett rövidítés jelentősége elhanyagolható a megértés szempontjából. A szerkesztők a szövegeket betűhíven közölték, megtartották a korra jellemző beszéd- és szófordulatokat, csak az egyértelmű elírásokat javították, illetve a mai helyesírást vették alapul a könnyebb olvashatóság érdekében. A napló tartalmát illető hamis információkra (tárgyi tévedés, elcsúszott dátumozás) az adott ponton felhívják az olvasó figyelmét. A Csáth által rövidítve használt neveket, alakokat szögletes zárójelekben egészítették ki – erre szükség is volt az egyértelműsítés miatt, mivel Csáth sokszor következetlenül, összekeverve használta őket. A ritkábban említett kereszt- és becenevek alatt magyarázat is található a személyek teljes nevére, Csáthtal való kapcsolatára vonatkozóan, így összességében teljes képet ad a kötet a korszakról, illetve az író életéhez köthető valamennyi (családi, életviteli, egészségügyi, történelmi, kulturális) tényezőről. (S. a. r. Molnár Eszter Edina, Szajbély Mihály, Magvető, 2017)



LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Lányom piros kabátban, 2018